

ISSN 0202—3342

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
ISTORIJOS INSTITUTAS
LIETUVOS TSR ISTORIJOS PROBLEMINĖ MOKSLINĖ TARYBA

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1986 METAI

VILNIUS „MOKSLAS“ 1987

INSTITUTE OF HISTORY
OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE LITHUANIAN SSR
THE SCIENTIFIC PROBLEM BOARD
OF THE HISTORY OF THE LITHUANIAN SSR

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1986

VILNIUS

1987

INSTITUT FÜR GESCHICHTE
DER AKADEMIE DES WISSENSCHAFTEN DER LITAUISCHEN SSR
PROBLEMISCHER-WISSENSCHAFTLICHER RAT
FÜR GESCHICHTSFORSCHUNG DER LITAUISCHEN SSR

J A H R B U C H
F Ü R L I T A U I S C H E
G E S C H I C H T E

1986

VILNIUS

1987

АКАДЕМИЯ НАУК ЛИТОВСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ
НАУЧНЫЙ СОВЕТ ПО ПРОБЛЕМАМ ИСТОРИИ
ЛИТОВСКОЙ ССР

ЕЖЕГОДНИК
ИСТОРИИ
ЛИТВЫ

ГОД 1986

ВИЛЬНЮС «МОКСЛАС» 1987

BBK 63.3(2L)

Li237

Redakcinė kolegija:

Bronius VAITKEVICIUS (vyr. redaktorius), Alfonsas EIDINTAS, Vytautas MERKYS, Vacys MILIUS, Leonas MULEVICIUS, Rita STRAZDONAITĖ (sekretorė), Tamara TARŠILOVA, Adolfas TAUTAVICIUS, Irena VALIKONYTĖ, Regina ZEPKAITĖ (vyr. redaktoriaus pavaduotoja)

Išleista LTSR MA Istorijos instituto užsakymu

**L 0503020900—132 Z—87
M 854(08)—87**

© LTSR MA Istorijos institutas, 1987

*Rygos miesto teisė*⁶¹. Bet prekybiniuose santykiuose su įvairiomis šalimis, kaip matyti iš aktų, svarbiausia Rygos teisės dalis buvo „laisvo kelio“ teisė. Visa faktų logika verčia ieškoti panašaus modelio ir Rygos santykiuose su Lietuva. Tai patvirtina ir Mindaugo privilegija Rygai (1253 m.).

Atrodo, kad ši privilegija tėra rygiečių projektas, pateiktas Mindaugui patvirtinti, bet kažkodėl nepatvirtintas⁶². Tačiau šiuo atveju tai nekeičia esmės. Privilegijoje aiškiai nurodyta, ko norėjo rygiečiai iš Lietuvos karaliaus. Joje vėlgi rašoma ne apie ką kitą, o apie „laisvą kelią“ ir kelio bei kranto teisės netaikymą⁶³. Beje, šitokios lengvatos kartojamos ne vien rygiečiams skirtuose to meto Baltijos regiono aktuose⁶⁴.

Štai šitokia buvo teisė „laisvai atvykti ir išvykti“⁶⁵, tuo pačiu ir Rygos teisė, prekybiniuose santykiuose. 1323 m. sutartyje ir kalbama apie Rygos teisę atvykstantiems ir išvykstantiems⁶⁶. Rygos teisė šiuo atveju yra minėtų muitų bei kelio teisės lengvatų etalonas. Gediminas garantuoja, kad taikys jas rygiečiams ir kitiems Livonijos pirkliais. Kalbėti apie Rygos teisės taikymą Lietuvos gyventojams (ar kaip personifikuotą reiškinį, ar kaip vėliau susiklosčiusią tam tikros miesto gyventojų dalies privilegiją)⁶⁷ yra tas pats, kas XIII—XIV a. vokiečių miestų teisę vadinti romėnų teise. Lietuvos pirkliai irgi galėjo gauti panašių privilegijų (vilniečiai jomis ir naudojosi Algirdo laikais⁶⁸), bet tai buvo Lietuvos vidaus reikalas, kurio jos valdovams visiškai nereikėjo aptarinėti su kitų šalių atstovais.

Edvardas Gudavičius

ISTORIJOS TERMINIJOS SMULKMENOS. 1. DĖL KAI KURIŲ TERMINŲ VERTIMO Į LIETUVIŲ KALBĄ

Ne lietuvių kalba rašytuose feodalizmo laikotarpio šaltiniuose pasitaiko terminų, kurių atsiradimas ir turinys neaiškus. Todėl kyla sunkumų juos verčiant. Kartais tas pat terminas verčiamas skirtingai. Taip yra ir su *osada* (осада) ir jo vediniais.

Lietuvos istorijos šaltinių rinkinyje lietuvių kalba akad. K. Jablonskis, kaip atitinkamų skyrių sudarytojas ir atsakingasis redaktorius, aprobavo tokius vertimus. Iš 1524 m. liepos 12 d. didžiojo kunigaikščio (toliau — d. k.) Žygimanto Senojo įsakymo, rašyto Krokuvoje, Breslaujos laikytojui

⁶¹ Ten pat. P. 89.

⁶² *Małeczynski* K. W sprawie autentyczności dokumentów Mendoga z lat 1253—1261 // *Ateneum Wileńskie*. 1936. R. 11. S. 5—6, 13—14, 49—51.

⁶³ LUB. S. 313: „caris nostris civibus Rigensibus et omnibus mercatoribus Theutonicis plenam et perpetuam donamus libertatem et pacem per universas partes regni nostri, tam in terris quam in aquis veniendi, morandi, recedendi, absque theloneo et omni exactionis genere, quocunque nomine censeatur. Quod si aliquis ipsorum in aquis nostrae dominationis pati naufragium forte contigerit, decernimus et volumus, ut a nemine impediatur, nec in rebus suis, sive in navi fuerint, sive in agris, aliquatenus molestentur, sed liberum eis sit de ipsis rebus suis pacifice prout voluerint ordinare“.

⁶⁴ Ten pat. P. 50.

⁶⁵ Plg. 55—58, 63 išn.

⁶⁶ Zr. 8 išn.

⁶⁷ *Andriulis* V. Min. veik. P. 40. Plg. 9 išn.

⁶⁸ ZPP. S. 5—6.

dėl valstiečių skundo, kad nekeltų valstiečių prievarta iš lažo į činšą: «брал на них *осадных пенязей* по две копе грошей, а по бочце жита, а которые бы люди наши и не хотели на *осаде* мешкати [...]; а за перших дей державец таково им тяжкости не бывало, иж бы их кгвалтом на *пенязех* *осаживано*, ниж ли дей службв они здавна служить. И мы [...] росказами тебе, аж бы ты их кгвалтом на *пенязех* не *осаживал*: нехай бы они на службу ходили [...] Нижели, естли бы которые люди наши хотели сами своею доброю волею на *пенязех* *осести*, не хотячи службу служить [...]»¹ — „ėmęs iš jų po 2 kapas grašių *činšo pinigų* ir po statinę rugių, o jei kurie mūsų žmonės nenori būti *činšiniai* [...]; o prie pirmesniųjų laikytojų jiems nebūdavę tokių sunkumų, kad prievolės jiems prievarta būtų paverčiamos *piniginiu činšu*, nes jie nuo seno eina lažo tarnybą. Mes [...] įsakėme tau, kad tu prievarta jų prievolių nekeistum pinigais, tegul jie eina tarnybą taip, kaip ligi šiol tarnaudavo, bet jei kurie mūsų žmonių savo gera valia norėtų atlikti prievolės pinigais, nenorėdami eiti [lažo] tarnybos, tai tu šitiems žmonėms paskirk *činšą* [...]“². Iš 1529 m. sausio mėn. d. k. nuostatų valsčių, prirašytų prie Vilniaus ir Trakų pilių, laikytojams ir pareigūnams 14 str.: «[...] на каждый год до скарбу нашего на день св. Мартина будут повинни *осадного* платити по копе грошей [...]»³ — „[...] kasmet turės mokėti švento Martyno dienai į mūsų išdą *činšinių pinigų* po kapą grašių [...]“⁴. Iš 1557 m. balandžio 1 d. d. k. Žygimanto Augusto valakų įstatymo 15 str.: «а которых на роботу не надобе, ино их на *осаде* посадити, и будут давати с каждого кгрунту *осады* грошей 30 [...]; и вже такие *осадники* робити ничого ни повинни, кроме сена, rozdělывши на войтовства тяглые и *осадные* сеножати равно, и то им зробити и в чась спратати; [...]»⁵ — „o kurių darbui nereikia, tai tuos pasodinti už *mokestį*, ir jie turės duoti nuo visokios žemės *lažinių pinigų* po 30 grašių [...]; ir jau tokie *mokestininkai* nieko dirbti neprivalo, neskaitant šieno — paskirsčius pievas lygiomis prievolinkų ir *mokestininkų* vaitystėms, turi jas nupjauti ir šieną sudoroti laiku“⁶.

Taigi pateiktose dokumentų ištraukose *osada* verčiama trejopai: *činšas*, *činšiniai (pinigai, žmonės)*; *mokestis (mokestininkai)* ir *lažiniai pinigai*, t. y. siejama su pinigine arba atodirbine renta, arba visai nesiejama su jokia rentos forma.

Literatūroje — „Lietuvos TSR istorijoje“ (skyriaus autorius — K. Jablonskis)⁷ ir ypač akad. J. Jurginio darbuose⁸ — greitai įsigalėjo *lažpinigiai*. J. Jurginis kartais vartoja (*lažpinigiai*) *osada*, *lažpinigiai (osada)*

¹ Акты Литовско-Русского государства, изданные М. Довнар-Запольским. Вып. 1. 1390—1529 г. (далее — АЛРГ). С. 196, 197. Cia ir toliau citatose kursyvas mūsų.

² Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. V., 1955. T. 1. (toliau — LIS). P. 104.

³ Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией. СПб, 1848. Т. 2. 1506—1544 (toliau — АЗР). С. 196.

⁴ LIS. P. 108.

⁵ Литовская метрика. Отделы 1—2, ч. 3. Книги публичных дел. Юрьев, 1914. Т. 1. С. 552.

⁶ LIS. P. 174.

⁷ Lietuvos TSR istorija. V., 1957. T. 1. P. 185.

⁸ Jurginis J. Baudžiavos įsigalėjimas Lietuvoje. V., 1962. P. 240, 280, 281.

arba tiesiog *osada*. Tačiau lažpinigius mokačius valstiečius vadina ne „lažpinigininkais“, o *osadininkais* (*osadinė* vaitystė) ⁹. Naujausiuose savo darbuose, taip pat atitinkamame „Lietuvos TSR istorijos“ skyriuje J. Jurginis lažpinigių nevartoja, o *osadą* vadina mokesčiu ¹⁰.

Lietuvos istorijos slaviškų terminų, ypač kai jie turi atitikmenis dabartinėse kalbose arba kai jų turinys aiškus, istorikai, rašantys slavų kalbomis (rusų, lenkų ir kt.), paprastai neverčia ir neaiškina. Kitaip tenka elgtis rašantiems lietuvių kalba. *Osados* terminą J. Jurginis taip aiškina: „Nesileisdami į žodžio *osada* etimologinius tyrinėjimus, turime pažymėti, kad šis žodis XVI a. reiškė atsipirkimą nuo lažo. [...] Vadinasi, lažininkų pagrindinė prievolė buvo činšas ir lažas, o osadininkų — činšas ir lažpinigiai. Tačiau lažpinigiai po reformos (valakų reformos — L. M.) buvo imami iš tų valstiečių, kurie iki reformos arba iki 1547 m. paskelbtų nuostatų pilių ir dvarų valdytojams ėjo lažą. Inventoriuose tų Žemaitijos valstčių, kur valstiečiai lažo nėjo, lažpinigiai (*osada*) neminimi“ ¹¹. Reikia atkreipti dėmesį ir į kitą kategorišką šio autoriaus teiginį — „Valstiečiai, mokėję *osadą*, dokumentuose činšininkais nevadinami. Činšininkais juos pavadino istorikai, nusikalsdami istorinei tiesai“ ¹².

M. Liubavskis *osadą* taip pat laikė pinigine duokle („денежные оброки“), kuria buvo keičiamos atodirbinės prievolės („издельные повинности“) ¹³. Iš pastarųjų svarbiausia, aišku, buvo lažas („барщина“).

Didysis kunigaikštis, kaip yra pastebėjęs J. Jurginis, XVI a. pradžioje pirmenybę teikė piniginėms prievolėms, o nuo 1547 m. griežtai pasuko į lažą ¹⁴. Iš 1514 m. kovo 28 d. nuostatų (d. k. Žygimanto Senojo rašto Medininkų vietininkui) matyti, kad piniginė renta turėjo būti skiriama ne tik tiems valstiečiams, kurie nebuvo reikalingi dvaro dirvoms įdirbti, bet ir druskininkams, kalviams, bebrininkams, jeigu jų buvo per daug ¹⁵. 1529 m. nuostatų 14 str. buvo nurodyta tą patį daryti ir su kelio bajorais (keliuočiais), eiguliais, žvejais, drevininkais ir kitais, t. y. skirti jiems *osadą*: «К тому, бояре наши *путьни* и *осочники*, которые з стародавна повинни войну служити и сена косити, также теж рыболовы, бортники, ковали и иншыи подданыи дворов наших которые тяглое службы не служат, тыи будут повинни дванадцать ден в году на толоку до дворов наших служити, то есть [...] сено косити по старому, которые от инших послуг мают быти вольны [...]» (citos tėsins pažymėtas 3-čia išpaša) ¹⁶. Išvardytus XVI a. d. k. valdinius galima laikyti prievolinkais (*tiaglais*) plačiąja prasme, bet ne lažininkais, nes šios prievolės jie neatlikinėjo. Beje, J. Jurginis, polemizuodamas su M. Liubavskiu ir D. Pochi-

⁹ Ten pat. P. 242, 248, 268, 281, 284.

¹⁰ Jurginis J. Lietuvos valstiečių istorija. V., 1978. P. 67; Lietuvos TSR istorija. V., 1985. T. 1. P. 115.

¹¹ Jurginis J. Baudžios įsigalėjimas... P. 281.

¹² Ten pat. P. 285.

¹³ Любавский М. Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства ко времени издания первого Литовского статута. Исторические очерки. М., 1892. С. 478.

¹⁴ Jurginis J. Lietuvos valstiečių istorija... P. 32—33.

¹⁵ LIS. P. 101; Любавский М. Указ. соч. С. 322, 415, XIX—XX.

¹⁶ АЗР. С. 196.

levičiumi, pagrįstai paremia F. Leontovičiaus ir M. Dovnaro-Zapolskio nuomonę, pagal kurią lažininkais vadinami tik tie prievolinkai, kurie dvare dirbo nuolatos, t. y. ėjo savaitinį lažą¹⁷. Kaip matyti iš anksčiau pateiktos 1529 m. nuostatų citatos, kelio bajorai ir kiti tiaglinės (prievolinės) tarnybos, t. y. lažo, nėjo. Suprantama, jiems nereikėjo ir atsipirkti nuo lažo. Vykdam valakų reformą, d. k. dvaruose lažas netapo nei vyraujančia rentos forma, nei visuotiniu prievolių ekvivalentu. Todėl *osados* genezėje lažas niekuo dėtas.

Lenkiškai *osada*, *hosada* (nuo 1208 m.) — tam tikros apylinkės pagrindinė gyvenvietė (kaimas); jos gyventojai — valstiečiai; kokiai nors bendrijai priklausantys žmonės. *Osadzac* (nuo 1400 m.) — apgyvendinti kūr nors, kur nors; apgyvendinti kaimą, dirbamą žemę. *Osadzić* (nuo 1400 m.) — kūr nors apgyvendinti kur nors, apgyvendinti ūkyje¹⁸. *Osadnictwo* — kolonizacija. *Osadnik* — kuris apsigyvena tuščioje žemėje, kolonistas¹⁹. *Osada* chłopska — žemė, kurioje įkurdintas valstietis²⁰. Tačiau Lenkijoje piniginiis mokesčiai — *osada* — istorijos šaltiniuose sutinkamas retai. XVI a. antrojoje pusėje Sandomiro vaivadijoje valstiečiai, priėmę nenaudojamos žemės rėžį krūmais apaugusioje vietoje, privalėjo mokėti *kołkowe* (*kołek* — smaigelis, kuolelis, baslelis) arba *osadne*²¹. *Osada* dažniau sutinkama Palenkėje, kuri iki Liublino unijos priklausė Lietuvos DK. Pagal 1570 m. iliustraciją valstiečiai ten, kaip ir Lietuvos DK kitose dalyse, *osados* mokėjo per metus po 30 grašių²². Iliustracijos dokumento publikatoriai *osadą* vadina „paprastu činšu“²³. A. Zajda *osadą* apibendrina taip: „Valstiečių mokamas činšas už jiems duotą įdirbti naują žemės sklypą („*osadzenie*“) arba už priimtą įdirbti nenaudojamą žemę“²⁴.

Kaip matyti iš inventorių — 1554 m. Nemenčinės ir Linkmenų dv., 1561 m. Jurbarko ir Virbalio valsčių, 1586 m. Darsūniškio vls. ir 1600 m. Kolainių dv., — žmonių įkurdinimas dvaruose, apyruobėse, valakuose buvo vadinamas: *osadzenia*, *osadzon*, *osadzone*, *осажоно*, *осажонные*; kaimo įsteigimas — „sioło *osadzono*“²⁵.

Nemenčinės dv. osadiniai žmonės (ludzie osadni, osadzie siedzieli) — tai tie, kurie mokėjo *osadą* (*osadnego*) ir nėjo lažo (nie służyli słužbę). *Osada* buvo mokama nuo apgyventų (osiadłych) ir neapgyventų (nieosiadłych) valakų, taip pat ir valakų bei žemės, kuri buvo išmatuota margais (morgowanych, wymorgowano)²⁶. *Osadą* mokėjo ne tik rytų Lietuvoje,

¹⁷ Jurginis J. Baudžiavos įsigalėjimas... P. 239—242.

¹⁸ Słownik staropolski. Warszawa; Kraków, 1969. T. 5. S. 632—634.

¹⁹ Słownik języka polskiego, ułożony pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego i W. Niedźwiedzkiego. W-wa, 1904. T. 3. S. 837.

²⁰ Linde M. S. B. Słownik języka polskiego. Wyd. 2. Lwów, 1857. T. 3. S. 585.

²¹ Lustracje województwa sandomirskiego. 1564—1565. Wydał W. Ochmański. Wrocław i in., 1963. S. 250.

²² Lustracje województwa Podlaskiego 1570 i 1576. Wydali J. Topolski i J. Wiśniewski. Wrocław; Warszawa, 1959. S. 13—20.

²³ Ten pat. P. 15 (54 išnaša).

²⁴ Zajda A. Nazwy staropolskich powinności feudalnych danin i opłat (do 1600 roku). Kraków, 1979. S. 142.

²⁵ Istorijos archyvas. T. 1. XVI amžiaus Lietuvos inventoriai. Surinko K. Jablonskis. K., 1934. Sklt. 44, 275, 548, 635, 656.

²⁶ Ten pat. Sklt. 38, 65, 70, 73, 92.

bet ir Beržų vaitystės (Baisogalos vls.), Vilkijos ir Jurbarko vls. bei Užnemunės valstiečiai²⁷. Dalis tokių valstiečių buvo Žemaitijoje. Pašešupės vaitystėje, kai žemę dar reikėdavo įsisavinti pelkėtame miške, valstiečiai gaudavo lengvatą — iki 6, kartais iki 8 metų jie būdavo atleidžiami nuo osados²⁸. Galima pritarti D. Pochilevičiui, kad nauji kaimai paprastai buvo osadiniai²⁹. Tiesa, šaltiniai šito nors ir neneigia, tačiau retai teikia patvirtinančių duomenų.

Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje prievolės pagal rentos formą dažniausiai (ypač XVI a.) buvo mišrios. Piniginė duoklė vadinosi skirtingai. Tai priklausė ne tik nuo jos atsiradimo aplinkybių bei pobūdžio, bet ir nuo geografinės-teritorinės tradicijos. M. Liubavskis pastebėjo, kad rytinėse — baltarusiškose — LDK žemėse piniginė duoklė buvo vadinama *врока*, ją mokantys — „сидевшие на вроце“ („врочное серебро“), o LDK pietvakariuose ji buvo vadinama *чиншу*. Terminas *врока* minimas XV a. dokumentuose, d. k. Kazimiero laikais³⁰.

Врока siejamas su slavų *рок* — metal, terminas; *урок* — sandėris, mokestis; *urok* — sutartis; *оброк* — terminas; *obrok* — metų išlaidos³¹. Dabartinėje rusų kalboje *оброк* — piniginė duoklė. *Врока* buvo mokamas paprastai kartą per metus — šv. Martyno dieną³², t. y. tuo pačiu metu, kaip ir *osada*. Mokėjimo terminai — *року* — kartais buvo du³³.

Publikuotuose šaltiniuose *osada* bene pirmą kartą minima aukščiau cituotame (žr. I išnašą) 1524 m. d. k. įsakyme. XVII a. šis terminas sutinkamas retai (dažniausiai pasitaikanti forma — *osadna wtoka*)³⁴. Nors *osadiniai* valstiečiai sutinkami ir XVIII a. dokumentuose, tenka sutikti su J. Jurginiu, kad „Ilgainiui, po valakų reformos [...] tarp osados ir činšo nebebuvo daroma skirtumo [...]“. Todėl visi valstiečio sumokami dvarininkui pinigai imami vadinti činšu, o valstietis, atsiperkantis nuo lažo, — činšininku³⁵.

V. Zaleneckaja *osadą* vadina ir „pinigine duokle“, ir „piniginiu činšu“. Negalima su ja sutikti, kad *osada* — „nuomos mokestis“³⁶.

Osados genezę aiškinant, reikia atkreipti dėmesį į šias sąvokas: „на вроце осадити“, «осаживать на циншу», «на пенязех осадити»³⁷. Pirmaisiais dviem atvejais sutrumpinta forma bus *врока* ir *чинш*, trečiuoju at-

²⁷ Ten pat. Sklt. 45, 140, 148, 562, 575, 577, 579, 626, 634.

²⁸ Ten pat. Sklt. 626—634, 636.

²⁹ Похилевич Д. Л. Землеустройство и поземельный кадастр в Белоруссии, Литве и Украине в XVI—XVII вв. // Материалы по истории земледелия СССР. Сб. 1. М., 1952. С. 355.

³⁰ Любавский М. Указ. соч. С. 415, 416, 479, 522, 848, XIX.

³¹ Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. М., 1971. Т. 3. С. 108, 496; 1973. Т. 4. С. 168.

³² Любавский М. Указ. соч. С. 464.

³³ АЗР. С. 201.

³⁴ Lietuvos inventoriai XVII a.: Dok. rinkinys / Sudarė K. Jablonskis ir M. Jučas. V., 1962. P. 75—78, 299, 304, 306, 307.

³⁵ Jurginis J. Baudžiavos įsigalėjimas... P. 282.

³⁶ Зеленецкая В. Н. Землеустроительная политика второй половины XVI в. в Белоруссии и Литве и положение различных разрядов сельского населения // Труды Историко-архивного института. М., 1947. Т. 3. С. 81, 88, 91.

³⁷ Любавский М. Указ. соч. С. 322, 415, 464, XIX.

veju — *osada*. Beje, šio termino veiksmožadinė forma kartojasi visose trijose dvižodėse sąvokose.

K. Sirvydo žodyno 3-je laidoje (1642 m.) „Osada nowa pustego kraju“ išversta — „Colonia, naujas sodžius“³⁸. Lietuvių kalboje sekluma, susidariusi upėje toje vietoje, kur į ją įtekanti upė palieka sąnašas (nuosėdas), buvo vadinama *asoda*. E. Volterio išleistame Suvalkų gub. vietovių sąrašė lenkiška *osada* (sodyba) lietuviškai vadinama *asoda*³⁹. Lietuvių kalba *pasoda* reiškė žemės sklypą miške, duodamą eiguliui, sodybą, ar žemės sklypą, kuriame yra sodyba⁴⁰. Minėtame Nemenčinės vls. inventoriuje vienu atveju vietoje *osados* pavartota *posada*⁴¹.

Siekiant išlaikyti terminijos skirtumų niuansus (tuomet nebus klystama vertimo terminą keičiant originalo forma), mūsų nuomone, *osada*, *osada* keistina atitikmeniu *asoda*, nors tai greičiausiai skolinsys iš lenkų kalbos. Beje, ši siūlymą priėmė Vyriausioji enciklopedijų redakcija⁴². *Asoda* susijusi su įsikūrimu naujose žemėse. Kadangi kuriantis reikėjo įdėti darbo, valstiečių pagrindinė prievolė buvo ne lažas, o piniginė renta. Ji gavo tą patį pavadinimą kaip ir įsikūrimas (lenk. *osada*).

* * *

Yra terminų, dėl kurių vertimo į lietuvių kalbą abejojama, nors apie tai spaudoje nediskutuojama ir vartojamas tik vienas vertimo variantas. Prie tokių terminų priklauso *taikos tarpininkas*, rus. *мировой посредник*. Tai 1861 m. caro įvesto pareigūno pavadinimas. *Taikos tarpininko* funkcijos apibrėžtos 1861 m. vasario 19 d. „Nuostatuose dėl gubernijų ir apskričių valstiečių įstaigų“⁴³.

Vykdam 1861 m. valstiečių reformą, *taikos tarpininkai* vadovavo „laikinių prievolinių santykių“ tarp valstiečių ir dvarininkų nustatymui. Svarbiausios jų funkcijos — nustatyti poreforminio skirtinio sklypo dydį ir prievoles už jį dvarininkui. Tai buvo apiforminama nuostatiniu raštu. Tuo atveju, kai valstiečiai pradėdavo išpirkti žemę, taikos tarpininkai parengdavo išpirkimo akto projektą. Be to, jie vadovavo valstiečių savivaldai — valsčių ir seniūnijų sudarymui bei jų funkcionavimui. Lietuvoje *taikos tarpininkų* institucija išsilaikė iki 1903 m., kai juos pakeitė *zemskiniai viršininkai*.

Kiekviena apskritis buvo padalyta į 4—7 *taikos apylinkes* (*мировой участок*). Kiekvienoje buvo po *taikos tarpininką*.

Kadangi rusų kalboje *мир* turi tris pagrindines reikšmes — *taika*, *pasaulis* ir *bendruomenė*, kai kas mano, kad reikėtų sakyti ne *taikos*, o *bendruomenės tarpininkas*.

Reikia atkreipti dėmesį pirmiausiai į analogiškus kitokių institucijų — *taikos teisėjų* ir *taikos teismų* pavadinimus. Anglijoje taikos teisėjai (*jus-*

³⁸ Pirmasis lietuvių kalbos žodynas. V., 1978. P. 368.

³⁹ Список населенных мест Суwałкской губернии, как материал для историко-этнографической географии края. Собрал Э. А. Вольтер. СПб., 1901. С. 38, 40.

⁴⁰ Lietuvių kalbos žodynas. V., 1973. T. 9. P. 516.

⁴¹ Istorijos archyvas. T. 1. Sklt. 42.

⁴² Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. V., 1985. Papildymai. P. 46.

⁴³ Крестьянская реформа в России 1861 года. М., 1954. С. 135—155.

tice of the peace) atsirado XIII a., Prancūzijoje (*judge de paix*) — XVIII a. Šie pavadinimai, kaip ir vokiškas *Friedensrichter* bei lenkiškas *sędzia pokoju*, liudija jų ryšį su „taika“. Tą patį galima pasakyti apie *taikos teismą* (*Friedensgericht* ir t. t.). Taikos teismai — paprastai pirmos instancijos teismai, sprendę smulkias civilines bei kriminalines bylas. Jų tikslas — sutaikyti besibylinėjančias puses. Tokia misija buvo pavesta ir taikos tarpininkams — taikyti valstiečius su dvarininkais, ką yra taikliai pastebėjęs V. Leninas. *Taikos tarpininkas* vokiškai buvo vadinamas *Friedenstifter*⁴⁴. Be to, reikia atkreipti dėmesį į tai, kad senąja rusų rašyba taika — *мир*, o bendruomenė — *мир*. Be to, jeigu pareigūno pavadinimas būtų susijęs su bendruomene, tai jį būtų vadinę *мирскою посредник* (plg. *мирские сборы* — bendruomenės rinkliavos). Taigi nereikia abejoti: *мировой посредник* lietuviškai turi būti *taikos tarpininkas*.

Leonas Mulevičius

Trumpai apie autorius

Gudavičius Edvardas (g. 1929), ist. m. kand., doc., Istorijos in-to vyresnysis mokslinis bendradarbis (nuo 1974). Tyrinėjimų sritis — Pirmasis Lietuvos statutas (vienas jo lietuviško leidimo rengėjų), Lietuvos klasinės visuomenės susidarymas XIII a.; šia tema rengia daktaro disertaciją.

Mulevičius Leonas (g. 1927), ist. m. dr., prof., Istorijos in-to vyresnysis mokslinis bendradarbis (nuo 1965), Feodalizmo istorijos skyriaus vedėjas (nuo 1985). Tyrinėjimų kryptis — XIX a.—XX a. pradžios agrariniai santykiai Lietuvoje. Daugelio straipsnių, knygų bei kolektyvinių monografijų („Lietuvos valstiečių judėjimas 1861—1914 m.“, „Lietuvos kaimo ir dvaro žemės santykiai 1861—1917 m.“ ir kt.) autorius.

⁴⁴ Schmidt M. J. U. E. Volständiges russisch-deutsches und deutsch-russisches Wörterbuch zum Gebrauche beider Nationen. Leipzig, 1922. S. 145.